

Лекція

Тема: «МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ»

План.

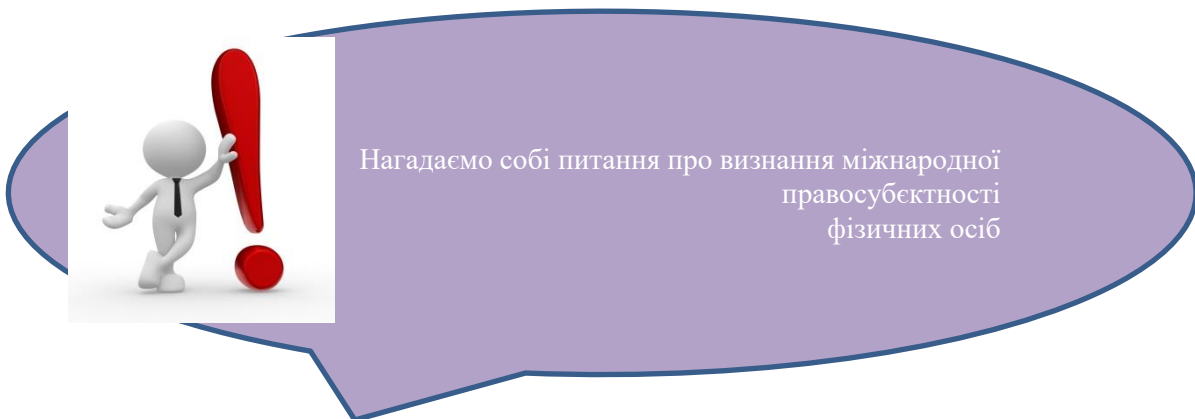
- 1 Виникнення та розвиток міжнародно-правового співробітництва в галузі прав людини.
2. Становлення міжнародного права прав людини.
3. Природність і невід'ємність прав людини, основних свобод і можливість їх обмеження.
4. Класифікація прав людини у міжнародному та національному праві.
5. Універсальні та спеціальні права людини, їх поняття та призначення в міжнародному праві
6. Міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав людини.

1. Виникнення та розвиток міжнародно-правового співробітництва в галузі прав людини

Міжнародне право прав людини можна визначити як галузь, міжнародного публічного права, яка регулює співробітництво держав у сфері поваги та дотримання прав людини. Основне таких норм та принципів полягає у створенні міжнародно-правових основ захисту прав людини і

забезпечення відповідних гарантій їх дотримання через міждержавну співпрацю.

Саме поява міжнародного права прав людини як галузі міжнародного права свідчить про розвиток і еволюцію міжнародного права. Однією з характерних рис сучасного міжнародного права виступає його т.з «праволюдінна» спрямованість, або, як інколи кажуть його «гомоцентричність». Воно додало статус імперативних норм принципам і нормам про права людини. І виходить з того, що ці принципи і норми повинні мати відповідним статус і в правовій системі держави. Держава не має права «здійснювати будь-які дії, спрямовані на знищення або неправомірне обмеження будь-яких міжнародно визнаних прав і свобод» (п. 1 ст. 5 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

Щодо найменування галузі (international law of human rights), яке українською мовою звучить дещо незвично. Проте воно є міжнародно визнаним. Так називають і відповідні курси, а також глави в підручниках

Центральне положення в системі міжнародного права прав людини займає один з основних принципів міжнародного права - принцип поваги прав людини. У цьому принципі втілено головний зміст галузі. В його світлі повинні тлумачитися всі норми галузі.

З зазначеним принципом нерозривно пов'язаний принцип демократії, який є найбільш важливим загальним принципом права, властивим як до

сучасного міжнародного права, так і внутрішньому праву держав. Іншими принципами галузі є принципи універсальності та недискримінації. В силу першого - загальновизнані норми про права людини є обов'язковими для всіх держав і по відношенню до всіх осіб, які перебувають під їх юрисдикцією. В силу другого - неправомірна дискримінація осіб за якими б то не було ознаками.

Проблема універсальності прав людини - одна з найбільш складних. В силу відмінностей між існуючими цивілізаціями загальне твердження всього комплексу міжнародних стандартів прав людини відсувається в майбутнє. Досить нагадати про правове становище жінок в мусульманських країнах. Ядро даної галузі утворюють загальновизнані принципи і норми про права людини. У теорії і практиці їх часто називають стандартами. Вони відображають історично досягнутий рівень демократії та гуманності суспільства на міжнародному та внутрішньодержавному рівні. Норми міжнародного і внутрішнього права повинні їм відповідати. Ці стандарти становлять головний зміст загальних принципів права, властивих як міжнародного, так і внутрішнього права.

Міжнародне право прав людини відноситься до порівняно нових галузей міжнародного права.

ВАЖЛИВО!

Не плутаємо зародження ідеї захисту прав людини загалом та питання формування галузі міжнародного права – «міжнародне право прав людини»

Права людини є складним, багатовимірним явищем. У різні епохи проблема прав людини, незмінно залишаючись політико-правовою, набувала релігійно-етичного, філософського звучання.

Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий

шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та відносин між ними. Часто саме боротьба за права людини, за нові й нові ступені свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з суспільством та державою.

Витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і недоторканність життя, про рівність людей перед вищими силами містяться ще в прадавніх міфах і віруваннях. А згодом в античні часи подібні погляди набули широкого поширення у Стародавній Греції. Вони стали закономірним наслідком полісної форми демократії і були пов'язані переважно з поняттям громадянства, яке передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами та свободами, насамперед політичними. У працях давньогрецьких мислителів-софістів ще у VI–V ст. до н.е. були закладені й основи концепції природного права, розвинуті згодом філософами та юристами Стародавнього Риму. Аналогічні ідеї виникали і на Сході. Зокрема, китайський мислитель Мо-Цзи (V ст. до н. е.) відстоював думку про те, що всі люди рівні перед небом, а держава є результатом їх угоди. Ряд гуманістичних принципів дало світу християнство, яке інтегрувало уявлення щодо прав людини з релігійно-моральними цінностями. Спільними зусиллями багатьох поколінь накопичувався інтелектуальний матеріал, створювалося морально-філософське підґрунтя для утвердження в майбутньому всеперемагаючої ідеї прав людини.

Але на законодавчому рівні ця ідея почала реалізуватися набагато пізніше. Прийнята у 1215р. в Англії Велика хартія вольностей традиційно вважається першим правовим документом, в якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і

панування закону в житті суспільства. Хартія, зокрема, закріплювала такі важливі принципи, як співрозмірність діяння та покарання за нього, неухильне дотримання посадовими особами закону, визнання винним лише за рішенням суду, право вільного в'їзду та виїзду з країни та ін. Згодом Петиція про права (Англія, 1628) конкретизувала положення про неможливість ув'язнення вільного громадянина без законних підстав, проголосила неприпустимість існування таємних судів та позасудових репресій.

Подальшим кроком на шляху до закріплення прав та свобод людини стало прийняття в цій же країні у 1679р. так званого Habeas Corpus Act (Хабеас Корпус Акт). Цим актом встановлювалися процедурні гарантії особистої недоторканності особи, вводився інститут поруки та застави, а також встановлювалися обмеження строків тримання під вартою.

У1689р. в Англії був прийнятий Білль про права, який став юридичною основою конституційної парламентської монархії. Він гарантував право підданих звертатися з петицією до короля, обмежив розмір судових стягнень і штрафів, проголосив свободу виборів до парламенту, свободу слова та суджень у його стінах.

Паралельно з цим під впливом Просвітництва дедалі більшої сили набирають ідеї свободи, природних прав людини, суспільного договору, поділу влади. Неоцінним правовим документом, який розвинув та конкретизував ці положення, стала Декларація незалежності США 1776р. Спираючись на природно-правову доктрину прав людини, в Декларації проголошено, що "всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення до щастя". В цьому документі та в Конституції США 1787р. було закладено не лише підвалини американського конституціоналізму, а й основи ліберальної концепції прав

людини.

Проте поворотним пунктом у історії людства в його боротьбі за утвердження прав людини, без сумніву, стала Велика французька революція, яка створила без перебільшення документ історичної ваги – Декларацію прав людини та громадянина 1789р. Декларація вперше на законодавчому рівні закріпила принцип формальної рівності всіх громадян перед законом, заклала основи універсальної концепції прав людини. Були проголошені свобода совісті, свобода слова, презумпція невинуватості, недоторканність особи та її майна, а також встановлювалися обов'язок держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини і право громадян на опір гнобленню. При цьому свобода розумілась як можливість робити все, що не шкодить іншому. Уперше в світовій практиці в Декларації було закріплено загальнодозвільний принцип регулювання правових відносин: “Дозволено все, що прямо не заборонено законом”.

Упродовж XVIII–XIX ст. з розвитком у світі принципів конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав. А на початку XX ст., особливо після Першої світової війни і появи Ліги націй та Міжнародної організації праці, права людини почали входити до предмета міжнародно-правового регулювання.

Подальше формування стандартів у галузі прав людини активізувалося після Другої світової війни. Саме тоді питання захисту прав людини широко вийшло за вузьконаціональні межі і стало об'єктом регулювання міжнародного права. У 1948р. Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Загальну декларацію прав людини – перший документ універсального характеру, який на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і тим самим встановив стандарти та ідеали, яким і сьогодні прагнуть слідувати усі країни світу.

Наведені положення дають загальне уявлення про розвиток концепції прав людини в різних країнах у різні історичні епохи. Маючи спільні риси, їх утвердження в кожній країні відбувалося своїми, відмінними від інших шляхами, з урахуванням національних правових, культурних традицій. Можна сказати, що сучасні загальновизнані стандарти у галузі прав людини відбивають багатомісячний досвід усіх народів світу, є спільним надбанням всього людства.

Вважається, що сукупність норм та принципів міжнародного права, що регулюють відносини у царині захисту прав і свобод людини та стосуються обов'язків держави гарантувати такі права і свободи, в якості галузі починає формуватися з середини ХХ століття. Хоча міжнародно-правові норми, які встановлюють міждержавне співробітництво щодо захисту прав і свобод окремих категорій фізичних осіб чи забезпечення дотримання певних прав і свобод населення, з'явилися достатньо давно. Серед перших, у міжнародно-правових документах отримують закріплення такі права: 1) захист релігійних прав; 2) регулювання прав національних меншин; 3) права людини в період збройних конфліктів тощо¹. Цілком справедливим є твердження про те, що у міжнародному праві норми про права людини спочатку виникали як реакція на жорстокі та нелюдські способи й методи ведення воєн. На основі цих норм виникло міжнародне гуманітарне право. На межі ХVIII—ХІХ століть під впливом ідей гуманізму в суспільстві стало виникати більш широке розуміння прав людини, яке вплинуло на становлення міжнародного права прав людини. Перші такі міжнародні акти були спрямовані на боротьбу з рабством і работоргівлею (Декларація про заборону торгівлі неграми-невільниками 1815 р., Генеральний акт про Конго 1885 р., Брюссельська

¹ Це неповний перелік напрямів міждержавної співпраці в цій галузі. Прикладами таких міждержавних домовленостей можуть виступати Кучук-Кайнарджийський мирний договір між Росією та Туреччиною від 1774 р., в якому в контексті відносин між двома державами постало питання щодо забезпечення прав релігійних меншин на території цих держав.

конвенція 1889 р., Генеральний акт Брюссельської конференції 1890 р. та ін.). Отже, можна вести мову про те, що важливу роль у становленні цієї галузі міжнародного права також відіграли міжнародні акти, які створювалися державами в процесі боротьби з рабством², а також піратством та їх заборонаю.

Але лише в ХХ ст. ідея прав людини опинилася дійсно в центрі світової політики. Після закінчення Першої світової війни Ліга Націй безпосередньо взялася за розробку міжнародно-правових питань захисту прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин (що, доречі, можна віднести до позитивних досягнень Ліги Націй). Це мало велике значення для розвитку теорії та практики міжнародного захисту прав людини.

Після Другої світової війни питання захисту прав людини постало перед ООН, яка згідно зі ст. 1 Статуту зобов'язана «здійснювати міжнародне співробітництво в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру і в заохочуванні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно раси, статі, мови та релігії». Поява цієї норми у Статуті ООН не була випадковою: закріплюючи у Статуті ООН норму про права людини, держави одночасно створювали міжнародно-правову основу для об'єднаної боротьби з тоталітаризмом, оскільки права людини та тоталітаризм за своєю природою несумісні.

² Боротьба з рабством, работоргівлею та їх заборонаю знайшли відображення в низці договорів, починаючи від 1841 р. - часу підписання багатостороннього договору про заборону доставки африканських рабів в Америку - і завершуючи 1956 р., коли в Женеві була підписана додаткова конвенція (до Конвенції Ліги Націй від 1926 р.), яка забороняла не тільки рабство, а й сам інститут работоргівлі. Принагідно зауважимо, що на цьому боротьба світового співтовариства з цим ганебним явищем не завершилась: з'являються нові форми експлуатації людини, зокрема, таких категорій, як жінки та діти, нові форми примусової праці тощо.

Норми Статуту ООН про обов'язок держав співпрацювати в галузі захисту прав людини відігравали та продовжують відігравати величезну роль у становленні міжнародно-правового захисту прав людини. Ці норми є найбільш загальним правовим зобов'язанням, на основі якого здійснюється все наступне міжнародне співробітництво в цій області. Це положення Статуту дозволило Генеральній Асамблеї ООН проголосити в 1948 р. Загальну декларацію прав людини. Згодом велика кількість найважливіших універсальних міжнародних договорів про права людини була розроблена й ухвалена саме в рамках ООН. Особливо слід виокремити конвенції, ухвалені в галузі захисту соціальних і економічних прав Міжнародною організацією праці. Крім того, у рамках ООН розроблена значна кількість міжнародних документів, що хоча і не є юридично обов'язковими, проте узагальнили в собі величезний досвід захисту прав людини та тому набули значної морально-політичної ваги (Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримки правопорядку, Основні принципи незалежності судових органів та ін.).

Особливе місце в розвитку міждержавного співробітництва у сфері захисту прав людини посідає співробітництво в регіональних міжнародних міжурядових організаціях, де затверджено значну кількість міжнародних договорів та інших міжнародних актів, спрямованих на забезпечення дотримання в державах-учасниках прав людини. У низці випадків регіональні договори встановили більш високі стандарти прав людини, ніж передбачені універсальними міжнародними договорами.

Найважливішим досягненням міжнародного співробітництва щодо захисту прав людини стало створення міжнародного механізму захисту прав людини. Деякі з таких органів можуть розглядати індивідуальні скарги про захист прав людини в окремих державах і ухвалювати щодо них рішення, юридично обов'язкові для цих держав. Серед найбільш авторитетних у міжнародному механізмі захисту прав людини можна назвати Комісію ООН з прав людини, замість якої у 2006 році було утворено Раду з прав людини, Комітет з прав людини, Європейський суд з прав людини. Для звернення до кожного із цих органів існують спеціальні процедури.

ВАЖЛИВО

У науковій літературі відсутній єдиний підхід щодо питання, які саме норми варто об'єднати в цій галузі. Деякі автори групують усі норми, які мають відношення до прав людини, в єдину групу «міжнародне гуманітарне право». При такому підході в систему прав людини включають, наприклад, забезпечення прав людини в період збройних конфліктів, а також групу прав і свобод, які забезпечуються з урахуванням інституту громадянства. Між тим, назва «міжнародне гуманітарне право» закріпилась за галуззю міжнародного публічного права, яке регулює відносини між державами в період збройних конфліктів. Очевидно, що захист прав людини в такому випадку є особливо актуальним, права і свободи людини порушуються особливо брутальним способом, а контроль за їх дотриманням значно ускладнюється. Однак забезпечення прав людини не обмежується періодом збройного протистояння. Таким чином, місце та роль групи норм міжнародного публічного права, присвяченого правам людини, вимагає більш детального аналізу.

Міжнародно-правові норми у сфері забезпечення прав фізичних осіб сьогодні трапляються в кількох галузях. Так, міжнародне гуманітарне право велику увагу приділяє захисту прав людини в період збройних конфліктів.

Видається, що інститут захисту прав людини в період збройних конфліктів природніше виглядає у розділі, присвяченому збройним конфліктам. Окрема група норм міжнародного права присвячена міждержавному співробітництву з регулювання питань громадянства, а також визначення у зв'язку з цим правових режимів окремих категорій осіб (наприклад біженців). Тепер таке розмежування виглядає цілком доцільним, воно дозволяє врахувати, наприклад, особливості відносин між державами в період збройних конфліктів. Захист прав людини з боку держав у таких випадках вимагає використання специфічних засобів та методів, а врегулювання питань, пов'язаних з громадянством, значною мірою потребує дипломатичних форм міждержавного спілкування.

Забезпечення загальнолюдських прав індивіда - це доказ поступу всього людства, ознака загальнодемократичних тенденцій розвитку суспільства. У такому випадку критерій громадянства (чи його відсутності) з забезпеченням прав людини, як правило, безпосередньо не пов'язаний. Очевидно, що такий поділ на три групи можна вважати відносним, адже в реальному житті як держави, так і міжнародне співтовариство загалом мають справу з конкретними людьми. Але таке розмежування на групи і навіть галузі права дозволяє більш повно врахувати особливості міждержавних відносин у конкретних сферах.

Особливе місце в розвитку міждержавного співробітництва у сфері захисту прав людини посідає співробітництво в регіональних міжнародних міждержавних організаціях, де затверджено значну кількість міжнародних договорів та інших міжнародних актів, спрямованих на забезпечення дотримання в державах-учасниках прав людини. У низці випадків регіональні договори встановили більш високі стандарти прав людини, ніж передбачені універсальними міжнародними договорами.

Найважливішим досягненням міжнародного співробітництва щодо захисту прав людини стало створення *міжнародного механізму захисту прав людини*. Деякі з таких органів можуть розглядати індивідуальні скарги про захист прав людини в окремих державах і ухвалювати щодо них рішення, юридично обов'язкові для цих держав. Серед найбільш авторитетних у міжнародному механізмі захисту прав людини можна назвати Комісію ООН з прав людини, замість якої у 2006 році було утворено Раду з прав людини, Комітет з прав людини, Європейський суд з прав людини. Для звернення до кожного із цих органів існує спеціальна процедура.

Україна є учасницею більшості універсальних договорів з прав людини і визнає для себе юрисдикцію Комітету з прав людини і Європейського суду з прав людини. З одного боку, це покладає на Україну відповідальність за відповідність її законодавства міжнародним зобов'язанням у цій галузі. З іншого боку, це означає, що завжди зберігається можливість оскаржити дії державних органів у міжнародних установах із захисту прав людини. Конституція України визнає таке право (ст. 55).

2. Становлення міжнародного права прав людини

Становлення міжнародного права прав людини пов'язане з розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких права людини було систематизовано, а також із формуванням міжнародних організаційних механізмів захисту цих прав. У міжнародному праві така систематизація була здійснена з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих **Міжнародною хартією прав людини**, яку складають Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. У ці ж роки були створені найважливіші універсальні міжнародні механізми захисту прав людини. Міжнародна хартія прав людини є нормативно-правовою основою міжнародного права прав людини.

Міжнародна хартія з прав людини

1. Загальна декларація прав людини 1948 р.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.

Загальна декларація прав людини ухвалена 10 грудня 1948 р. і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Це був перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Вперше вони були викладені в міжнародному документі систематизовано, у вигляді каталогу, тобто як перелік прав і свобод. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії.

Загальна декларація прав людини була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції. Це викликало та викликає чимало питань про юридичну силу цього документа, тому що за загальним правилом резолюції Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер. Втім більшість правників поділяють думку про те, що норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання³.

³ Тобто коли міжнародний чи національний суд посилається на норми Декларації, насправді він застосовує аналогічну звичаєву міжнародно-правову норму. Норми Декларації є підтвердженням існування звичаєво-правових норм.

Елеонора Рузвельт і текст «Декларації прав людини» 1948 року.

1. Згадати історію прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р.
2. Акт, на основі якого вона прийнята
3. Юридичну силу Декларації 1948 р

ЗАВДАННЯ:

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. є одним із найбільш авторитетних міжнародно-правових договорів про права людини. Його текст може бути умовно розділений на дві частини: статті, у яких викладено зміст громадянських і політичних прав, і статті, що стосуються міжнародного контролю за дотриманням цих прав. Формулювання статей про права людини не залишають сумнівів у їхньому імперативному характері. Це є наслідком розуміння того, що з дотриманням саме громадянських і політичних прав пов'язані гарантії особистої свободи людини та рух суспільства до дійової демократії. Держави-учасниці зобов'язані забезпечити в межах своєї юрисдикції дотримання громадянських і політичних прав у повному обсязі. Пакт надає державі право обмежити деякі із проголошених прав. Контроль за дотриманням норм Пакту, включаючи

розгляд індивідуальних скарг⁴, здійснює міжнародний орган — Комітет із прав людини.

Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, підписаний у 1966 р., надав Комітету із прав людини компетенцію приймати та розглядати повідомлення (скарги) від осіб про те, що вони є жертвами порушень державою-учасницею Пакту та цього протоколу якогось із прав, викладених у Пакті. Україна ратифікувала Протокол і визнає юрисдикцію Комітету.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966р. був підписаний одночасно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Його юридичні особливості пов'язані з особливостями проголошених у ньому економічних, соціальних і культурних прав. Економічні, соціальні та культурні права є невід'ємними, як і громадянські та політичні права, і не менш важливими. Проте існують суттєві особливості в реалізації економічних, соціальних і культурних прав. Вони витратні, тобто обсяг їхньої реалізації залежить від економічного добробуту держави, а тому не може бути однаковим у різних країнах. Реалізація цих прав пов'язана з розширенням патерналістських функцій держави, що завжди містять потенційну загрозу авторитизації влади, а тому повинні мати межі. Міжнародний контроль за дотриманням економічних, соціальних і культурних прав зазвичай не пов'язаний із розглядом індивідуальних скарг. Формулювання статей Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права за загальним правилом є диспозитивними і не передбачають прямої дії.

Міжнародне право прав людини органічно включає в себе регіональні міжнародно-правові акти про права людини. Такі договори укладено

⁴ Тобто коли міжнародний чи національний суд посилається на норми Декларації, насправді він застосовує аналогічну звичаєву міжнародно-правову норму. Норми Декларації є підтвердженням існування звичаєво-правових норм.

державами ОАД, ОАЄ, ЄС, Ради Європи, СНД. Незважаючи на певну самостійність і специфіку регіонального співробітництва в галузі прав людини, було б невірним цілком відокремлювати регіональне право прав людини. Можна навести чимало прикладів використання регіональними органами захисту прав людини норм універсальних міжнародних договорів як договорів загального права¹.

*Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950р.*² (далі — Європейська конвенція з прав людини) — найстаріший серед регіональних договорів про права людини та найбільш авторитетний міжнародно-правовий документ із прав людини в Європі. Крім основного тексту Конвенція містить 12 протоколів, у яких розвинуті, доповнені чи уточнені окремі її положення.

Конвенція була одним із перших міжнародних документів, що містив поняття політичної демократії, одночасно визнаючи її найважливішою умовою дотримання прав людини. Тим самим була підкреслена антитоталітарна спрямованість цього акта, ухваленого «європейськими країнами, що є одностайними та мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права», з метою «зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації [прав людини]» (Преамбула). Конвенція є першим міжнародним договором у галузі прав людини, що не тільки має на меті захистити широкий спектр громадянських і політичних прав, а й встановлює систему міжнародного судового контролю за їх дотриманням у кожній із держав-учасниць.

3. Природність і невід'ємність прав людини, основних свобод і можливість їх обмеження

Міжнародне право розглядає права людини як природні та невід'ємні. Отже, права людини — це не дарунок держави чи уряду, вони з'являються не внаслідок їх закріплення у правових актах. Як сказано у ст. 1 Загальної

декларації прав людини, «всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах». Кожна людина, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, мови, має права та свободи, і ніхто не має права свавільно позбавити людину її прав і свобод.

Міжнародне право визнає, що держава у своєму внутрішньому законодавстві може обмежувати деякі права людини та встановлює рамки таких обмежень. Але з огляду на розмаїття існуючих правових систем і те, що кожній державі притаманні свої особливості та традиції, виникає проблема однакового дотримання прав і свобод людини. У міжнародному праві її розв'язання полягає в тому, що питання захисту прав людини не є сферою виняткової внутрішньої компетенції держави. Тому існують засоби та способи міжнародного контролю за дотриманням прав людини в державах. Водночас у міжнародному праві вважається загальновизнаним, що деякі із прав не можуть бути обмежені за жодних обставин (ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основних свобод).

Слід зазначити, що міжнародне право допускає можливість обмеження лише тих прав людини, які не віднесені до абсолютних.

У таблиці знайдіть визначення і приклади абсолютних прав людини

4. Класифікація прав людини у міжнародному та національному праві

Як і в теорії права, конституційному праві, так і в міжнародному праві права

людини можна класифікувати за різними критеріями. Такими критеріями зазвичай виступають:

- Час появи та закріплення у законодавстві таких прав (покоління прав людини)
- Сфера, у якій реалізуються такі права
- Можливість обмеження таких прав
- Спосіб реалізації таких прав
- Вплив прав і свобод на можливість фізичного існування особи тощо.

Класифікація за часом появи та закріплення у законодавстві (покоління прав людини)

Як вже вказувалося становлення та розвиток прав людини має тривалу історію і супроводжується боротьбою доктрин та традицій, що характерні для певної країни.

У результаті наукової систематизації прав людини в історичному огляді з'явилася теорія трьох поколінь прав людини. *Нині відбувається становлення четвертого покоління прав людини*

Перше покоління прав людини — невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права. Це — право громадянина на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу і безпеку особи, право на свободу від довільного арешту, затримання або вигнання, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом та ін. Особисті і політичні права набули юридичної форми спочатку в актах конституційного національного права, а незабаром і в актах міжнародного права.

Перше покоління прав людини є основою індивідуальної свободи і кваліфікується як система негативних прав, що зобов'язують державу утримуватися від втручання в сфери, врегульовані цими правами.

Перші акти англійського конституціоналізму, що закріплюють права людини, — Петиція про права (1628), Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (1679) і Білль про права (1689). До першого покоління прав людини належать також американські декларації, а саме: Декларація прав Вірджинії (1776), Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (1791), а також французька Декларація прав людини і громадянина (1789) та ін

Відлік першого покоління прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли зруйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. На цей період припадають розвиток буржуазних відношень і утвердження буржуазного суспільства з його законодавчими актами.

Друге покоління прав людини — поглиблення особистих (громадянських) і розвиток соціально-економічних і культурних прав (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу та ін.) — сформувалося в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян.

Друге покоління прав людини називають ще системою позитивних прав, які не можуть реалізуватися безорганізаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення.

Каталог природних і громадянських прав і свобод людини поповнився соціально-економічними і соціально-культурними правами і свободами в

ряді конституцій ХХ ст. (Мексиканські Сполучені штати, 5 лютого 1917 р.; Веймарська Конституція 1918, Італійська Республіка, 2 грудня 1947 р. та ін.), у внесених доповненнях і поправках у старих конституціях. Соціальні, економічні та культурні права знайшли нормативне вираження у Загальній декларації прав людини 1948 р. і особливо Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Третє покоління прав людини можна назвати колективними, тобто правами всього людства — правами людини і правами народів. Це право на мир, безпеку, незалежність, на здорове навколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства у цілому. Йдеться про ті права особи, які не пов'язані з її особистим статусом, а диктуються належністю до якоїсь спільності (асоціації), тобто є солідарними (колективними), у яких правам особи відведене головне місце (право на солідарність, право на міжнародне спілкування та ін.).

Останні призвели до інтернаціоналізації юридичних формулювань прав людини, створення міжнародних (або континентальних) пактів про права людини, законодавчого співробітництва країн у питаннях про права людини, надбання наднаціонального характеру законодавствами (особливо конституційними) тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини.

У ХХІ столітті можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини. Серед дослідників немає єдності щодо прав, що належать до четвертого покоління. Деякі обґрунтовують таку категорію як “право на фізичну свободу”. Деякі перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство та на евтаназію, причому евтаназія та самогубство розглядаються як елементи права на смерть. За поглядами інших, права четвертого покоління повинні захищати людину від загроз, пов'язаних з

експериментами в сфері генетичної спадковості особи, тобто це такі права людини, які пов'язані з клонуванням та іншими відкриттями в області біології. Також інколи до четвертого покоління прав зараховують лише інформаційні права та технології. Також до четвертого покоління інколи відносять права людства: право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права тощо. Заслуговує уваги доктрина, яка виділяє особистісні (соматичні) права, як права людини розпоряджатися своїм тілом, в тому числі клонувати. Д. М. Шебаніц до прав четвертого покоління зараховує право на евтаназію, на зміну статті, на трансплантацію органів, на використання віртуальної інформації, право на клонування. О. Аврамова та О. Жидкова до четвертого покоління прав людини зараховують: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім'ю та незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами; також необхідно визначити, чи будуть вони за своїм ознаками збігатися з правомірною поведінкою. Вони зазначають, що правомірною поведінкою можна визнавати: штучне запліднення, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами (у межах автономності особи), трансплантацію органів (на засадах законності, справедливості, моральності, добровільності); юридично нейтральною поведінкою: сім'ю, вільну від дитини, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, зміну статі; неправомірною поведінкою: клонування й евтаназію. На думку О.О. Барабаша, до прав четвертого покоління належать усі права, що виникли внаслідок наукового прогресу, розвитку моралі, а саме всі так звані "соматичні права", зокрема право на евтаназію, клонування, а також інформаційні права.

Класифікація за впливом прав і свобод на можливість фізичного існування особи

у цій категорії виділяються основні та додаткові (факультативні) права і

свободи.

Основні права людини — гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей і гарантовані законами держави як невідчужувані.

Ознаки основних прав людини:

- можливості, що мають соціальний характер, оскільки залежать від характеру рівня соціально-економічного розвитку суспільства, членом якого є людина
- можливості, що мають правовий характер, тобто, будучи соціальними, вони одночасно є своєрідними правовими благами, але не безмежними, а такими, які існують у певних межах як міра свободи особи;
- можливості, що обумовлені біосоціальною сутністю людини, належать їй від народження і не потребують «дозволу» з боку кого, у тому числі держави. Вони не обмежені територією держави і національністю особи: належать їй в силу того, що вона є людиною;
- можливості що мають невідчужуваний характер: вони не можуть бути свавільно «відібрані» владою держави, оскільки вони не «надані» нею. Це природні невідчужувані права;
- можливості, що спрямовані на задоволення основних потреб, без яких людина неспроможна нормально існувати і розвиватися (достатнє харчування, одяг і житло, винагорода за працю, право на пенсію та ін).
- можливості, що повинні бути загальними і рівними для всіх людей, тобто даватися в однакових “дозах” усім людям незалежно від національності, статі, релігії, політичних переконань, службового становища та ін.
- можливості, що гарантуються законами держави міжнародно-правовими актами. Визнання, додержання, охорона і захист державами

основних прав людини, закріплених у міжнародних актах, - показник того, що вони не тільки стали об'єктом міжнародного регулювання, але й є міжнародними стандартами, яких повинні дотримуватись усі країни.

Таким чином, права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. Обсяг прав і свобод людини в сучасному суспільстві визначається не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації в цілому, рівнем інтегрованості міжнародного співтовариства.

Міжнародні стандарти прав людини – це зафіксовані в юридичних актах і документах міжнародних організацій (або їх органів) принципи і норми про зміст і обсяг прав людини, що є обов'язковими або рекомендаційними настановами для внутрішньодержавної юридичної практики.

Класифікація за сферою, у якій реалізуються права і свободи

Загалом, відповідно до сфери реалізації прав, умовно можна виділити такі їх групи:

особисті (громадянські) права — це можливості людини, надані для забезпечення її фізичної та морально-психологічної індивідуальності. Вони слугують гарантією індивідуальної автономності і свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави та інших людей. Серед них — право на життя; повага до гідності кожного; свобода та особиста недоторканність; недоторканність житла; таємниця листування і телефонних розмов; свобода пересування та вільний вибір місця проживання, їх призначенням є гарантування можливостей фізичного існування та духовного розвитку людини. Це — природні права людини, що визнаються та закріплюються державою, гарантують їй певний рівень свободи і забезпечують фактичну можливість вільно розпоряджатися собою, гарантують невтручання в

індивідуальне життя. Особиста свобода гарантує усвідомлення соціальної цінності людини та відповідне ставлення до інших людей, до суспільства у цілому. Правове закріплення цієї свободи надає можливість не лише забезпечити усвідомлене ставлення до неї суб'єкта, а й перешкодити абсолютизації відособленості особи.

Громадянські права і свободи виникають від народження та існують довічно. Вони є невідчужуваними, тобто не можуть бути обмеженими чи скасованими органами влади; не можуть бути передані або подаровані іншим суб'єктам; особа не може відмовитись від цих прав.

політичні права — можливості громадянина на участь у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, діяльності елементів політичної системи, формування представницьких органів влади. Саме до цієї групи прав належать права на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, на участь в управлінні державними справами; на збори, мітинги, походи, демонстрації; на звернення до органів державної влади та самоврядування; право кожного на свободу думки і слова; право на вільний вираз поглядів та переконань.

Наведена група прав забезпечує можливості людини бути суб'єктом владних відносин. Політичні права і свободи особи визначають рівень політичної свободи в суспільстві і забезпечуються суспільним та державним ладом. Вони пов'язуються з формами реалізації народовладдя та політичним самоврядуванням. Межами здійснення політичних прав є гармонійне поєднання суспільних потреб та особистих інтересів громадян. Здійснення політичних прав має колективний характер, оскільки сприяє управлінню державою.

Основним призначенням цієї групи прав є:

- забезпечення можливості громадян брати участь в управлінні державою;

- вплив на діяльність як органів держави, так і органів місцевого самоврядування;
- гарантування участі громадян у діяльності громадських об'єднань;
- використання прав на свободу думки, слова, світогляду і переконань, які відображають дійсний рівень демократичності суспільства та перешкоджають авторитарному впливу на нього з боку держави;

економічні права — це можливості розпоряджатися предметами матеріального характеру та здобувати засоби для існування і розвитку. Такими є право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на користування об'єктами права власності українського народу, державної та комунальної власності. Таким чином, призначенням цієї групи прав є сприяння розвитку ініціативи у реалізації здібностей людини, здобуванні засобів існування шляхом вільного вибору роботи та участі у виробництві матеріальних благ. Це — центральний різновид прав і свобод, що забезпечують можливість:

- створювати матеріальні цінності;
- мати власність та розпоряджатися нею;
- забезпечувати матеріальні умови для існування та розвитку людини;
- користуватися природними об'єктами, що належать до загальнодержавної та комунальної власності і власності українського народу;
- задовольняти свої інтереси у сфері інтелектуальної, науково-дослідної і творчої діяльності;
- можливості громадянина бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин і забезпечення йому необхідних для розвитку та існування умов. До цієї групи належать права: на працю, на страйк, на відпочинок, соціальний захист, на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування; право на безпечне навколишнє середовище. Саме названі права визначають

обов'язки держави забезпечити кожному мінімум засобів до існування, соціальної забезпеченості та екологічної безпеки (ця категорія прав тісно пов'язана із **соціальними правами**). Як правило, їх називають разом із економічними права, вказуючи на природний зв'язок між ними.

Метою соціальних прав є:

- забезпечення можливості заробляти собі на життя працею, на яку громадянин вільно погоджується і котру обирає;
- розпорядження суб'єкта власними здібностями до творчої та продуктивної праці;
- захист власних економічних та соціальних інтересів шляхом страйку;
- надання можливості для відпочинку;
- гарантування допомоги державою у випадках, умовах та порядку, передбачених чинним законодавством;
- матеріальне забезпечення, соціальне обслуговування, встановлення особливих режимів щодо реалізації соціальних прав громадян;
- гарантування можливості на будівництво житла, придбання його у власність та оренду;
- забезпечення достатнього для розвитку життєвого рівня, сприятливого навколишнього природного середовища;

культурні права — це можливості збереження і розвитку національної самобутності людини, її духовного збагачення. Серед них — право на освіту; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на результати інтелектуальної діяльності; право на інформацію; право на свободу світогляду та віросповідань.

Саме вказана група прав безпосередньо впливає на рівень духовного розвитку особи та забезпечує необхідні умови щодо створення і використання духовних надбань людства. **За своєю суттю культурні права**

є мірою духовності, яку держава гарантує особі з урахуванням умов життя і діяльності громадян та суспільства.

Духовні права забезпечують:

- можливість отримання певного рівня освіти;
- захист інтелектуальної власності громадян;
- розвиток наукових і технічних досліджень;
- свободу особи від ідеологічного контролю; право самостійно визначати для себе систему моральних та духовних цінностей;
- можливість отримувати повну, неупереджену, об'єктивну інформацію;
- свободу світогляду та віросповідання;
- гарантоване використання досягнень як національної, так і світової культури.

Тому, варто пам'ятати, що будь-яка класифікація прав та свобод є умовною, головним є дотримання прав та свобод людини.

Класифікація за можливістю обмеження прав і свобод та інші види

За можливістю легітимного обмеження права людини поділяються на абсолютні та відносні.

Абсолютні права не підлягають обмеженням за будь-яких обставин (право не утримуватися в рабстві, право не зазнавати катувань, інших видів жорстокого поводження чи покарання, право не відповідати за діяння, що не вважалися злочином на момент вчинення).

Відносні права (неабсолютні) можуть бути обмежені, якщо такі обмеження передбачені законом, є необхідними у демократичному суспільстві, та переслідують легітимну мету (охорона державної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моральності населення, прав і свобод інших осіб).

Причому має бути забезпечена пропорційність обмеження права.

Класифікація за особливостями носіїв прав і свобод

За такою ознакою права людини поділяються на загальні та спеціальні права (права окремих груп).

Загальні права людини належать усім індивідам незалежно від статі, мови, релігії та інших особистих характеристик.

Права окремих груп (ми їх ще називаємо спеціальними правами) включають права жінок, дітей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, права мігрантів, біженців, меншин тощо. Представники таких груп нерідко потребують підвищеної уваги з боку держави і державних гарантій реалізації їх прав в обсязі міжнародних стандартів. Ці права пов'язані зі свободою від дискримінації та концепцією рівних можливостей, що оперативно забезпечується через застосування позитивних дій – тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на досягнення фактичної рівності осіб (наприклад, політичних квот для жінок, квот на працевлаштування інвалідів тощо).

За способом реалізації прав і свобод

Міжнародне право та внутрішнє право держав закріплюють права і свободи, які можуть реалізовуватися як індивідуально, так і колективно. Наприклад, право на працю реалізується індивідуально, а право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів – тільки колективно. Лише колективно може бути реалізовано право громадянина України на збори, мітинги, походи, демонстрації, об'єднуватися в політичні партії та громадські організації.

Індивідуальні і колективні права тісно взаємопов'язані, хоча й різні за своєю природою. Основою їх взаємозв'язку є принцип: реалізація колективних прав не повинна обмежувати прав і свобод індивіда.

Право індивіда – це природне право, яке йому притаманне від народження. Воно є однією з головних цінностей людського буття і водночас мірилом усіх процесів, які відбуваються в суспільстві. Порушення природних прав людини деформує нормальний розвиток суспільства. Міжнародне співтовариство виробило принцип “людського виміру”, який в останній чверті ХХ століття став орієнтиром у складних і суперечливих процесах, які мають місце і сьогодні у світі.

Колективні права (право народу, право нації, право спільноти, асоціацій) не є природним, оскільки вони формуються в міру становлення інтересів тієї чи іншої спільноти, колективу. Їх не можна розглядати як суму індивідуальних прав і свобод осіб, які входять до тієї чи іншої спільноти, колективу. Вони мають якісно інші властивості, які визначаються цілями й інтересами колективних утворень. Якби не були різноманітні ці права, їх правомірність повинна визначатись людським виміром – правами індивіда. Колективні права не повинні ігнорувати прав людини, суперечити їм або обмежувати їх. Щодо цього винятком є надзвичайні ситуації, які створюють загрозу правам окремої людини, а отже, меті, яка об'єднує таку спільноту, є актуальними і протиправними. У сучасному світі не завжди вдається чітко поєднати індивідуальні й колективні права. Так, суперечності, які виникають між правами людини, правами держави, народу, нації, національних меншин, малих народів, є однією з причин міжнаціональних конфліктів, у яких кожна зі сторін висуває свої аргументи справедливості та законності, обстоює своє право на суверенітет, свої претензії на перегляд кордонів, використовуючи при цьому історичні аргументи, що тлумачаться на свою користь, відстоюючи право на самовизначення.

Інші класифікації

За ступенем визначеності можливої поведінки і характером державного забезпечення розрізняють права і свободи людини. З часів їх первинного законодавчого закріплення права людини передбачали конкретні предметні можливості людини (право на працю, право на відпочинок, право на житло) і пов'язувалися з обов'язком держави створити механізм їх реалізації. Свободи людини означали більш широкий простір для обрання варіанта поведінки на власний розсуд і під власну відповідальність, вимагали гарантій невтручання держави та інших суб'єктів у сферу їх реалізації (свобода думки, совісті, релігії, вираження поглядів та ін.).

За критерієм належності до громадянства країни розрізняють права людини і права громадянина. Права людини існують поза зв'язком їх носія з конкретною державою (право на життя, свободу думки, совісті та ін.). Права громадянина передбачають наявність громадянства як політико-правового зв'язку людини і держави (політичні права, а також деякі соціальні права).

Залежно від механізму реалізації і характеру зобов'язань держави розрізняють негативні та позитивні права людини.

Негативні права людини, до яких належить більшість громадянських та політичних прав, вимагають передусім невтручання держави в їх реалізацію. Вони напряду не залежать від рівня соціально-економічного розвитку країни.

Позитивні права людини потребують більш активної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій. До таких прав належать соціальні права, деякі економічні та культурні права. Вони зобов'язують державу в межах наявних ресурсів вжити заходів для того, аби поступово забезпечити

їх повне здійснення.

5. Універсальні та спеціальні права людини, їх поняття та призначення в міжнародному праві

До універсальних прав належить весь каталог прав людини й основних свобод. За деякими винятками цей каталог повторюють Загальна декларація прав людини та всі найважливіші міжнародно-правові акти про права людини. Значення універсальних прав людини й основних свобод полягає насамперед у тому, що такі права мають визнаватися за всіма людьми, незалежно від того, де вони перебувають. Міжнародне право виключає будь-які відмінності у правах залежно від кольору шкіри, етнічного походження, статі, майнового стану тощо та вважає таку дискримінацію у правах злочинною.

Утім багато людських груп у різних країнах світу (загалом це навіть переважна більшість людства) не можуть із тих чи інших причин (історичних, культурних, релігійних тощо) повноцінно користуватися універсальними правами. Це створює умови для різних форм дискримінації. Тому виникає потреба в *спеціальному* правовому захисті осіб, що входять до таких груп. Сутність *спеціальних* прав полягає не в наданні кому-небудь додаткових прав, а в забезпеченні правовими засобами умов, за яких *усі* могли б рівною мірою користуватися універсальними правами та свободами. Наприклад, надання представникам мовних меншин права користуватися мовою меншини не позбавляє інші мовні групи можливості користатися своєю мовою, але водночас захищає таку меншину від асиміляції. Міжнародні договори не тільки містять норми про спеціальні права, а й наказують державам-учасницям імплементувати їх у національне законодавство.

Перелік груп, яким мають бути надані спеціальні права, не є постійним. Він залежить зрештою від усвідомлення конкретним суспільством наявності тих чи інших дискримінованих груп. Чинні універсальні міжнародні договори надають спеціальні права особам, які належать до національних, етнічних, релігійних, мовних меншин, жінкам, дітям, біженцям. Відбувається становлення норм про спеціальний захист осіб, хворих на невиліковні хвороби, й інвалідів.

Зі спеціальними правами людини пов'язане поняття *позитивної дискримінації*, що застосовується як правовий захід, спрямований на прискорення досягнення в суспільстві фактичного рівноправ'я всіх осіб. За таких умов вона вважається правомірною та полягає в законодавчому встановленні тимчасових нерівноправних, диференційованих стандартів і привілеїв для захисту тих, кого дискримінують. Прикладом позитивної дискримінації може служити встановлення в деяких країнах гарантованого мінімального відсотку жінок чи представників певних етнічних меншин у виборчих списках за пропорційною системою. Такі тимчасові стандарти та привілеї мають бути негайно скасовані, щойна мета буде досягнута.

5. Міжнародно-правовий захист осіб, що належать до певних груп населення

Міжнародний захист прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин.

На межі XIX—XX століть у світі почало формуватися усвідомлення того, що в різних державах проживає значна кількість груп людей із властивими їм мовними, релігійними, етнічними особливостями, які прагнуть їх зберегти, а тому потребують спеціального юридичного захисту. Першим міжнародним органом, що почав опікуватися правами меншин, стала Ліга Націй, яка ініціювала ухвалення низки міжнародних договорів у цій галузі. З другої половини XX століття питанням юридичного захисту прав меншин

стали надавати увагу в рамках ООН, а особливо на регіональному рівні, насамперед в Європі, та в окремих державах¹.

Чинне міжнародне право визнає за особами, які належать до національних, етнічних, релігійних, мовних меншин, всі загально визнані громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, ст. 27). У той же час міжнародно-правове регулювання статусу меншин залишається в основному рамковим: відсутнє *визначення* національної, етнічної, релігійної, мовної меншини, серйозною проблемою як для міжнародного, так і для національного права залишається визначення *суб'єкта права меншини*. Причини цього слід шукати у сфері політики: держави із пересторогою ставляться до можливості легалізації меншини як суб'єкта, здатного на сецесію. Залишається до кінця невирішеним питання, чи є права меншин колективними, чи правами осіб, які входять до складу меншини. На відміну від системи Ліги Націй, де захист національних меншин розглядався переважно як захист групи, після Другої світової війни перевагу було віддано захисту особистих прав людини. Це надає можливість захистити як права інди-видів, так і права груп, у які вони входять. У ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права права меншин віднесено до особистих. Акцент на особисті права зроблено в Європейській конвенції про права меншин 1994 р., як «права членів національної меншини» сформульовані положення ст. 5 Конвенції ЮНЕСКО про боротьбу проти дискримінації в галузі освіти. Однак не можна заперечувати, що в меншин існують такі права, які можуть бути не тільки здійснені колективно, але й порушені виключно щодо групи осіб. Наприклад, у разі дій, що загрожують існуванню меншини як групи. Причому це може бути загроза не тільки фізичному існуванню групи, а й асиміляції, що, у свою чергу, порушує «колективне» право на збереження та розвиток самобутності національної меншини. Обов'язок держави щодо прав меншин зводиться до того, щоб забезпечувати особам, належним до меншин, можливість здійснювати свої спеціальні права

як індивідуально, так і колективно. Міжнародне право не розглядає національну, мовну меншину як носія права на самовизначення.

До спеціальних прав меншин можна віднести такі: право на існування, у тому числі право на фізичне існування та право на повагу до своєї культурної самобутності, включаючи свободу від примусової асиміляції; заборону дискримінації осіб, які належать до національних та інших меншин; право на вільне збереження та розвиток культурної самобутності; право на одержання відповідної частки державних субсидій, що спрямовуються на забезпечення прав меншин, а також право одержувати добровільну фінансову допомогу для реалізації перерахованих вище прав і свобод і створювати з цією метою необхідні громадські фонди. Спеціальні політичні права та свободи меншин включають: право на створення громадських організацій, зокрема створення міжнародних неурядових організацій і участь у їхній діяльності; право на культурну автономію; право впливати на ухвалення рішень, що стосуються меншин, шляхом створення законодавчо врегульованих механізмів; право на ефективні засоби юридичного захисту в разі порушення спеціальних прав меншин; право на захист від будь-якої діяльності (включаючи пропаганду), що має ворожий вплив на усвідомлення та розвиток самобутності меншини.

Ліквідація дискримінації щодо жінок. Лише з першої половини ХХ ст. законодавство окремих держав під впливом масових жіночих рухів починає приділяти увагу захисту прав жінок. У цей же час і в міжнародному праві з'являються договори, які певною мірою можна віднести до таких, що захищають права жінок (у першу чергу проти торгівлі жінками). З появою договорів, спрямованих на захист саме жінок, постало питання про існування статевого аспекту у правах людини.

Основні та найважливіші загальні міжнародно-правові акти із захисту прав жінок були ухвалені у другій половині ХХ ст.: в політичній галузі — Конвенція про політичні права жінок 1952 р., Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р.; в економічній галузі — Конвенція про рівність в

оплаті чоловічої і жіночої робочої сили за рівноцінну працю 1951 р.; Конвенція щодо дискримінації в галузі найму та роботи 1958 р.; Конвенція про охорону материнства 1952 р.; в галузі освіти - Конвенція щодо дискримінації в галузі освіти 1960 р.; в галузі сімейних відносин — Конвенція про згоду на взяття шлюбу, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1962 р. Міжнародним актом, що узагальнює міжнародне співробітництво в галузі захисту прав жінок, стала ухвалена в 1979 р. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. На регіональному рівні частково або загалом присвячені захисту жінок від дискримінації: в Європі — Конвенція про захист прав людини та основних свобод, Європейська соціальна хартія, Переглянута соціальна хартія; в Америці — Американська конвенція з прав людини, Всеамериканська конвенція з питань запобігання, викорінювання насильства проти жінок і покарання за нього¹. Також існує чимало юридично необов'язкових міжнародних актів (в основному резолюції міжнародних міжурядових організацій), що відображають напрями подальшого міжнародного співробітництва в боротьбі з дискримінацією щодо жінок.

Одним з основних принципів міжнародного захисту прав людини є рівноправність жінок і чоловіків. Вона полягає в забороні будь-якої дискримінації за статевою ознакою. У найзагальнішій формі цей принцип закріплений у Статуті ООН як зобов'язання поважати права всіх незалежно від статі. У Загальній декларації прав людини 1948 р. всі перелічені в ній права і свободи також проголошені щодо всіх людей: «Кожна людина повинна мати всі права та всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії... або іншого становища» (ст. 2). Цей самий принцип сформульовано в обох Міжнародних пактах про права людини 1966 р., що закріпили норму про рівноправність статей. У ст. 3 обох Пактів держави зобов'язалися забезпечувати рівність чоловіків і жінок у користуванні всіма громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними правами. Цим же питанням присвячені статті 6, 7, 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та

культурні права та ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Отже, Пакти про права людини закріпили принцип рівноправності статей у категоричній, імперативній формі, при цьому розглядаючи рівність прав жінок і чоловіків ширше, ніж просте декларування їхньої загальної рівності перед законом. Ідея рівноправності жінок і чоловіків конкретизована в багатьох інших міжнародно-правових актах¹.

Можна стверджувати, що рівноправність жінок і чоловіків є тим принципом, на який можуть спиратися всі *спеціальні* права жінок. Міжнародно-правова боротьба з дискримінацією щодо жінок має такі основні напрями: політичний, економічний, освітній і напрям сімейних стосунків.

Поступово відбувається гендерне реформування міжнародного права. У міжнародному праві, як і в національному праві переважної більшості держав, гендерний аспект спочатку був відсутнім. Поява національних правових норм у галузі захисту прав людини традиційно була пов'язана з намаганням захистити, як вважалося, слабших — дітей і жінок — від тяжких умов праці. Міжнародне право першої половини ХХ ст. також констатувало наявність статевих ролей, які ґрунтуються на біологічних відмінностях чоловіків і жінок. Це визначило формування специфічного напрямку в міжнародному співробітництві із прав людини — захисту прав жінок, що з необхідністю передбачає особливий захист жінок як осіб більш слабких і більш незахищених. Перші міжнародні договори про захист прав жінок також мали відверто протекціоністський характер. Вони мали на меті вилучити жінок із деяких сфер соціальних відносин, щоб захистити їхні права. Перш за все такий підхід було розвинуто в конвенціях МОП. Деякі міжнародні договори лише проголошували принцип рівності прав, не торкаючись питання про гарантії забезпечення рівних умов. Їх, певна річ, можна було б критикувати, але без етапу правового захисту прав жінок було б важко перейти до гендерно-го законодавства. У багатьох країнах ще й сьогодні суспільство не готове до гендерної реформи, і захист прав жінок залишається вкрай актуальною проблемою.

Особливе значення для характеристики можливостей, наданих міжнародним правом державам для гендерного реформування суспільства, мають норми Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. По-перше, Конвенція закріплює *позитивні та негативні обов'язки* держав. Позитивні передбачають вжиття певних заходів: забезпечення практичного здійснення принципу рівноправності (п. (а) ст. 2), вживання законодавчих заходів (п. (б) ст. 2), установлення юридичного захисту (п. (в) ст. 2). Негативні полягають в утриманні від дій, від вчинення будь-яких дискримінаційних актів (п. (г) ст. 2). По-друге, Конвенція прямо говорить про обов'язки держав щодо реформування свого законодавства не тільки згідно з конкретними нормами Конвенції, але, що особливо важливо, і таким чином, щоб воно *гарантувало* рівноправність. По-третє, Конвенція дозволяє державам застосовувати в законодавчій практиці як тимчасовий захід так звану позитивну дискримінацію (ст. 4).

Міжнародний захист прав дітей. Розвиток у політичній і правовій думці загальних ідеалів про рівні права та свободи всіх людей тривалий час не торкався прав дитини. Формування універсальних правових норм про захист дітей пов'язане зі здійсненням ООН з першого року її існування широкомасштабних заходів для створення юридичних основ захисту прав і свобод людини. Першим найбільш авторитетним документом у галузі захисту прав дітей можна вважати Загальну декларацію прав людини 1948 р., у якій зазначено, що користування основними правами людини не залежить від віку, акцентовано увагу на необхідності особливого захисту материнства та дитинства (ст. 25) та вперше сформульовані основні вимоги одержання освіти (ст. 26). У цей же час у конвенціях МОП були розпочаті міжнародні зусилля щодо обмеження експлуатації дитячої праці¹. Одним із найважливіших міжнародно-правових актів щодо захисту прав дитини є ухвалена в 1989 р. Конвенція про права дитини, у якій сформульовані основні уявлення сучасного людства про місце дітей у суспільстві. З метою «розгляду прогресу, досягнутого державами-учасницями щодо виконання

зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією», відповідно до ст. 43 засновано Комітет із прав дитини.

Дитиною є «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше»². Основним правовим принципом захисту прав дітей є рівність прав усіх дітей «без усяких винятків і без розбіжностей або дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового становища, народження чи іншої обставини, що стосується самої дитини або її сім'ї»³.

Права дитини потребують *спеціального* захисту. Як зазначено в Декларації прав дитини, з метою забезпечення можливості та сприятливих умов для вільного і повноцінного розвитку за будь-яких обставин, «дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». Принцип спеціального захисту прав дітей діє й у таких екстремальних ситуаціях, як, наприклад, позбавлення волі неповнолітнього за скоєння злочину, а також у разі призначення та відбування покарання.

Закріплюючи невід'ємність основних прав людини, міжнародне право розглядає дітей як суб'єктів громадянських і політичних прав тією ж мірою, що й дорослих. Різниця полягає тільки в тому, що дитина потребує, щоб нею «належним чином управляли та керували» задля здійсненні нею своїх прав і свобод і щоб робили це «згідно зі здібностями дитини, що розвиваються»¹. Разом із тим у міжнародному праві проголошено деякі специфічні, так би мовити, дитячі громадянські права: право на реєстрацію, на ім'я, на набуття громадянства з моменту народження². Безумовно визнане право дитини на збереження індивідуальності та заборонено протизаконне втручання в цю сферу³.

Міжнародно-правовий статус біженців. Проблема біженців як соціальне явище є однією з найбільш старих і гострих та супроводжує всю

історію існування людства. У широкому розумінні біженцем стає будь-яка особа, яка намагається врятуватися від обставин, що загрожують її життю і тому залишає місце свого проживання. Майже протягом усієї історії увага до цих людей залишалася у сфері моралі, а держави не мали юридичних зобов'язань щодо захисту таких людей. Геноцид вірменів у 1915 р., соціальні потрясіння в Росії у зв'язку з жовтневим переворотом 1917 р., у Німеччині після приходу націонал-соціалістів до влади в 1933 р. призвели до втечі за кордон мільйонів людей. Опинившись в інших державах, ці люди не хотіли, а частіше за все не могли розраховувати на захист країн свого походження. У ХХ ст. держави усвідомили, що для захисту біженців може бути використане міжнародне право. Перших зусиль у цьому напрямку доклала Ліга Націй.

Після закінчення Другої світової війни питаннями біженців опікувалася ООН. У цей же час стало очевидним, що захист біженців має спиратися на універсальний міжнародний договір, яким і стала Конвенція про статус біженців 1951 р.¹ — перший міжнародний договір, що охоплює різні сфери життя біженців і гарантує їм щонайменше те ж саме поводження, що й з іноземцями, а в деяких правах зрівнює статус біженців із громадянами країни, що дає їм притулок. Укладення Конвенції про статус біженців — це вираження переконання в тому, що біженці не тимчасове явище, з яким можна мати справу за допомогою половинчастих заходів, а проблема, що набула глобального значення. Існування Конвенції — це визнання того, що біженці повинні мати можливість користуватися фундаментальними правами та свободами. Конвенція ґрунтована на визнанні того, що належне вирішення проблеми біженців допомагає уникнути ситуацій, коли такі проблеми стають причиною напруженості між державами.

Конвенція визначила у ст. 1 поняття «біженець», яке згодом було уточнено Протоколом 1967 р., а також закріпила перелік прав біженців. Конвенція та Протокол формулюють основну норму у сфері захисту прав біженців: держава не вправі висилати біженців у ті країни, де існує загроза переслідування за расовою, релігійною, національною, соціальною чи

політичною ознакою. Заборонено також безпідставно відмовляти в наданні статусу біженця, тобто в державі має бути прийнята та дотримана процедура розгляду заяви про надання притулку. Конвенція спрямована проти обмеження прав біженців як прав людини. Зокрема, це стосується: заборони дискримінації; заборони застосування до біженців заходів, які держава може застосовувати до громадян-небіженців тієї ж країни; зобов'язання надання біженцям національного режиму щодо свободи віросповідання, захисту авторських і промислових прав, права звернення до суду, забезпечення харчуванням, освіти, надання урядової допомоги, трудових прав і соціального забезпечення, податків тощо.

Норми, що стосуються біженців, містяться і в інших міжнародних документах, зокрема в Загальній декларації прав людини, у Женевських конвенціях 1949 р. і в двох додаткових протоколах до них 1977 р., у ряді регіональних документів, прийнятих ОАЄ, Радою Європи, ЄС, ОАД. Важливе значення для розуміння норм Конвенції про статус біженців мають висновки Виконкому УВКБ.

Координацію міжнародних зусиль з надання біженцям міжнародного захисту покладено на Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ). Управління є органом ООН і діє на підставі Статуту, прийнятого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 428 (V) від 14 грудня 1950 р. Згідно зі Статутом діяльність УВКБ має не політичний, а гуманітарний і соціальний характер. Тому надання захисту з боку Управління не може залежати від політичних, релігійних, ідеологічних пріоритетів, які панують у той чи інший час у світі або в окремих регіонах. Компетенція УВКБ поширюється на всіх осіб, «які знаходяться поза державою свого громадянства або, якщо вони не мають громадянства, поза державою свого постійного проживання внаслідок обґрунтованих побоювань переслідування за ознакою раси, релігії, громадянства або політичних переконань і які не можуть чи не бажають із причини таких побоювань користуватися захистом уряду держави своєї громадянської належності або, якщо вони не мають

громадянства, повернутися у країну свого попереднього постійного проживання».

Правовий статус УВКБ в окремих державах регулюють міжнародні договори. Згідно із Законом України «Про біженців» 2001 р. Україна співпрацює з іншими державами, УВКБ ООН, іншими міжнародними організаціями з метою усунення причин виникнення проблеми біженців, поліпшення їхнього матеріального становища та вдосконалення правового статусу, а також повернення біженців у країну їхньої громадянської належності (підданства) або попереднього постійного проживання. Між Україною та УВКБ ООН укладено договір про статус представництва УВКБ ООН.

6. Міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав людини

Виникнення міжнародних організаційних механізмів захисту прав людини пов'язане з розширенням у цій сфері міжнародно-правового співробітництва після Другої світової війни. Це стало наслідком формування міжнародної єдності в розумінні цінності прав людини та їхнього захисту. Щойно таке розуміння було сформульоване у Статуті ООН, відразу ця організація стала центром міжнародно-правового співробітництва із прав людини. В її рамках були створені найбільш авторитетні міжнародні органи із захисту прав людини. З початку 50-х років почали виникати регіональні міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав людини, перший з яких створено відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини.

У сучасному світі існує розгалужена система з декількох десятків універсальних і регіональних міжнародних органів із прав людини з різним обсягом компетенції. Це дозволяє класифікувати ці органи, щоб легше розібратися в особливостях їхньої діяльності. Існуючі міжнародні органи із прав людини поділяють насамперед на універсальні та регіональні.

Універсальні міжнародні організаційні механізми захисту прав людини.

Універсальні органи із прав людини мають компетенцію, що поширюється на значну кількість держав світу і, як правило, виключно на ті держави, які є учасниками відповідного універсального міжнародного договору про права людини (Комітет із прав людини, Комітет із прав дитини й ін.). В обмеженого кола міжнародних органів із прав людини контрольні повноваження не обов'язково пов'язані з участю держави в міжнародному договорі (Комісія з прав людини). Жоден з універсальних міжнародних органів із прав людини не є повноцінним міжнародним судовим органом, хоча пропозиції щодо їх створення висловлювалися відразу після закінчення Другої світової війни.

Універсальні органи з прав людини можуть бути *квазі-судовими* та *конвенційними*. До *квазісудових* належать органи, утворені на підставі міжнародних договорів для здійснення контролю за дотриманням цих договорів державами-учасниками та діють за процедурою, що нагадує судову (Комітет з прав людини). До *конвенційних* належать органи, утворені на підставі міжнародних договорів для здійснення контролю за дотриманням цих договорів державами-учасниками (Комітет із прав дитини — згідно з Конвенцією про права дитини; Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок — згідно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок тощо) Конвенційні органи мають переважно політико-правовий характер.

На підставі різних критеріїв універсальні механізми захисту прав людини можна класифікувати за кількома ознаками: характеру діяльності, правову природу, складу, об'єкту діяльності, терміну діяльності та обсягом повноважень.

За характером діяльності універсальні правозахисні механізми слід поділити на *судові, квазісудові та позасудові*.

До *судових механізмів* на універсальному рівні відноситься *Міжнародний Суд ООН*. Його рішення виносяться в судовому порядку і є обов'язковими для виконання державами - сторонами справи, визнають юрисдикцію Суду. Крім того, Суд має контрольними повноваженнями в області прав людини (тобто компетенцією оцінювати ступінь соблюення державами своїх міжнародних зобов'язань у цій сфері і виносити відповідні рішення), але лише в тих випадках, коли таке повноваження визнано зацікавленим державою на основі міжнародного договору з прав людини.

Приклад *квазісудових механізмів* - конвенційні (договірні) органи з прав людини. В рамках встановлених міжнародними договорами з прав людини процедур ці органи повинні регулярно оцінюють ступінь дотримання державами-учасницями своїх зобов'язань за відповідними договорами, вказують на недоліки і порушення, виносять рекомендації, спрямовані на більш повне здійснення окремих прав людини. Разом з тим рекомендації договірних органів не мають юридично обов'язкового характеру, їх невиконання не тягне за собою санкцій. Вони не мають у своєму розпорядженні договірних органів і будь-яких засобів примусу для забезпечення здійснення/виконання рекомендацій.

До категорії квазісудовий правозахисних механізмів належить також *Універсальний періодичний огляд (УПО)*, що проводиться Радою ООН з прав людини.

До *несудових* елементів системи міжнародного захисту прав людини відносяться спеціальні процедури Ради ООН з прав людини, різного роду місії по встановленню фактів, правозахисна діяльність Ради Безпеки, Генерального секретаря ООН, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, ряду інших органів і спеціалізованих установ ООН.

За правовою природою універсальні механізми захисту прав людини діляться на ***конвенційні і екстраконвенційні***.

Конвенційні механізми утворюються і наділяються повноваженнями відповідно до міжнародних договорів з прав людини. До цієї категорії відносять органи, створені відповідно до положень універсальних договорів з прав людини або факультативних протоколів до них. Йдеться про договірні органи з прав людини.

Повноваження головних органів ООН в сфері прав людини також є своєрідним продовженням міжнародного договору - Статуту ООН. **Разом з тим в список конвенційних механізмів їх не включають.** Пов'язано це з тим, що Статут закріплює принципи захисту прав людини і повноваження головних органів ООН в цілому. Однак в Статуті ООН не знайшов відображення перелік прав людини, які підлягають захисту, хоча такі пропозиції висувалися при розробці документу. Це пояснює ту ситуацію, чому Статут ООН не накладає на держави конкретних зобов'язань щодо забезпечення прав людини, як це має місце в міжнародних договорах про права людини.

Екстраконвенційні механізми, як правило, діють на підставі рішення уповноваженого міжнародного органу. Типовий приклад - *спеціальні процедури* Ради ООН з прав людини (РПЛ), які створюються і наділяються повноваженнями за допомогою резолюцій РПЛ.

За критерієм складу універсальні механізми міжнародного захисту прав людини часто поділяють на *індивідуальні та колективні.*

Такий поділ, звісно, має право на існування, але актуальність його під питанням. Певні повноваження можуть бути делеговані як окремій особі, так і групі осіб і здійснюватися як індивідуально, так і колективно. Це не вчиняє вирішального впливу на діяльність правозахисного механізму. Набагато важливішим є питання, чи реалізують, ті хто наділений універсальним правозахисним мандатом, свої повноваження в *особистій якості* або ж *представляють держави*. Цей фактор помітно впливає і на характер

прийнятих рішень, і на особливості діяльності того чи іншого правозахисного органу. Тому за складом серед універсальних механізмів захисту прав людини слід виділяти не індивідуальні та групові, а **міжурядові, експертні та змішані**.

До **міжурядових механізмів** захисту прав людини відносяться головні органи ООН, за винятком Міжнародного Суду і Секретаріату, а також створювані ними органи і механізми міжурядового характеру. Так, Рада ООН з прав людини - допоміжний орган Генеральної Асамблеї, заснований нею в 2006 р, - складається з 47 держав-членів. Механізм Універсального періодичного огляду також є міжурядовим.

Серед **експертних** механізмів можна виділити, наприклад. Консультативний комітет Ради ООН з прав людини, договірні органи з прав людини або спеціальні процедури РПЛ. У всіх цих випадках мандат правозахисного механізму передбачає виконання його експертом в особистій якості або ж групою експертів (наприклад. Робоча група з безпідставних затримань).

Нарешті, існують правозахисні **механізми змішаного складу**, в яких представники держав беруть участь, як правило, на рівних з представниками недержавних суб'єктів або окремими особами. Як приклад варто навести конфіденційну процедуру скарг в Раді ООН з прав людини, де одна й та сама справа на різних стадіях розглядається і незалежними експертами (в Робочій групі з повідомленнями), і на міжурядовому рівні (в РПЛ). Інший приклад - тристоронні механізми, що існують в рамках Міжнародної організації праці, в яких держави беруть участь нарівні з представниками профспілок та об'єднань роботодавців.

За об'єктом діяльності універсальні механізми захисту прав людини діляться на **механізми розгляду скарг та механізми системного захисту**

прав людини. Досить часто один і той же міжнародний орган наділений обома видами функцій; при цьому їх правова природа може бути різна.

Наприклад, Комітет з прав людини зобов'язаний вивчати доповіді держав - учасниць Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р про вжиті ними заходи для втілення в життя прав, визнаних у Пакті, і про прогрес, досягнутий у використанні цих прав. Очевидно, що ці повноваження належать до системної захисту прав людини.

До *механізмів розгляду скарг* відносяться конфіденційна процедура скарг, існуюча в Раді ООН з прав людини, аналогічні механізми в рамках МОП, Комісії ООН зі становища жінок і ЮНЕСКО, а також деякі елементи діяльності договірних органів з прав людини. Крім цього, індивідуальні повідомлення про порушення прав людини розглядаються тематичними спеціальними процедурами РПЛ.

Іноді конкретні випадки порушень прав людини стають предметом обговорення в міжурядових органах ООН. Наприклад, в 2009 р Рада ООН з прав людини у своїй резолюції 12/20 висловила серйозну стурбованість у зв'язку з засудженням лідера м'янманської опозиції Аунг Сан Су Чжи та закликав до її негайного звільнення без будь-яких умов, а в 2003 р Рада Безпеки ООН в якості умови зняття санкцій з Гаїті поставив відновлення на посаді законно обраного президента країни.

Повноваженнями в сфері *системного захисту прав людини* наділені усі універсальні правозахисні механізми. Навіть якщо їх рекомендації та зауваження ґрунтуються виключно на розгляді індивідуальних повідомлень (що можливо тільки в теорії), вони можуть прямо або непрямо передбачати системне зміцнення діяльності держави щодо забезпечення прав людини.

Деякі універсальні механізми захисту прав людини займаються тільки системними питаннями. Наприклад, в рамках Універсального періодичного

огляду розгляд індивідуальних повідомлень про порушення прав людини не передбачений. З договірних органів з прав людини поки не володіють аналогічною компетенцією Комітет із захисту прав всіх працівників імігрантів та членів їх сімей та Комітет з економічних, соціальних і культурних прав⁵.

За критерієм терміну діяльності серед універсальних механізмів захисту прав людини слід виділити **тимчасові і безстрокові**.

Тимчасові механізми утворюються на певний термін або для виконання певного завдання. Наприклад, мандати тематичних спеціальних процедур Ради ООН з прав людини засновуються терміном на 3 роки, країнових - на 1 рік, якщо резолюцією не передбачено інше. Посада незалежного експерта по Бурунді створювалася «до створення незалежної національної комісії з прав людини», спеціального доповідача щодо порушень прав людини на окупованих палестинських територіях – «до закінчення ізраїльської окупації» і т.д. Зазвичай тимчасовий характер носять спеціальні правозахисні механізми - різного роду місії по розслідуванню та встановленню фактів і т.д. Показовий приклад - наглядові механізми Генеральної Асамблеї ООН. Спеціальний комітет проти апартеїду, створений в 1962 р, був скасований в 1994 році, тоді як спеціальний комітет з розслідування дій Ізраїлю, які зачіпають права людини стосовно палестинського народу та інших арабів на окупованих територіях існує з 1968 року по теперішній час, і мандат його регулярно продовжується.

Багато універсальні механізми із захисту прав людини не мають визначеного терміну повноважень і, отже, є **безстроковими**. Звичайно, деякі договірні органи з прав людини можуть припинити своє існування в разі

⁵ Таким органом був Комітет з прав дитини, створений у відповідності до Конвенції з прав дитини 1989 року. До прийняття 20.11.2014 р. Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень . Див.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160

денонсації договорів усіма його учасниками, а органи і процедури ООН - в разі їх скасування (як це, наприклад, сталося з процедурою періодичних доповідей держав в 1980 р. або Комісією ООН по прав людини у 2006 році). Такі випадки, однак, носять поодинокий характер.

Нарешті, за обсягом повноважень серед універсальних органів, що займаються захистом прав людини, слід виділити *всеосяжні і з обмеженими повноваженнями*. Повноваження при цьому можуть бути обмежені по предмету і за географічним охопленням.

Немає жодного універсального органу або механізму, який мав би абсолютні повноваження щодо захисту прав людини. Це впливає з того, що основними гарантами захисту прав людини є держави, а міжнародні міжурядові організації і механізми грають у цьому процесі допоміжну роль. Разом з тим Генеральна Асамблея або Рада ООН з прав людини в принципі можуть прийняти до розгляду будь-яке правозахисне питання, про яке повідомляється або стає відомим із будь-якої точки планети. Процедура Універсального періодичного огляду може бути застосована до всіх держав - членів ООН і, з урахуванням широкого предмета (крім договірних та добровільних зобов'язань держав в її компетенцію входять Статут ООН, Загальна декларація прав людини і норми міжнародного гуманітарного права), також може вважатися всеосяжною.

Діяльність низки універсальних механізмів захисту прав людини *обмежена географічно*. Це, наприклад, країнові спеціальні процедури, створюються Радою ООН з прав людини, або договірні органи з прав людини, які діють виключно стосовно держав, що визнали їх компетенцію шляхом ратифікації відповідного міжнародного договору з прав людини або факультативного протоколу до нього.

Деякі правозахисні механізми в своїй діяльності обмежені за предметом, тобто мають право працювати чітко в певній галузі. Так,

більшість тематичних спеціальних процедур РПЛ в своїх мандатах обмежені відстеженням дотримання конкретного права або прав конкретної групи осіб. Договірні органи також наділені повноваженнями лише щодо контролю за дотриманням державами їхніх зобов'язань в рамках відповідного договору.

Розглянемо деякі із механізмів

Особливе місце посідає *Рада з прав людини, яка замінила у 2006 році Комісію з прав людини, яка була* універсальним органом, повноваження якого не пов'язані з участю держави в міжнародних договорах про права людини⁶. Вона має широкі повноваження щодо контролю за дотриманням прав людини, проводить дослідження у сфері захисту прав людини та надає рекомендації та пропозиції ЕКОСОП, готує проекти міжнародних документів щодо прав людини та співпрацює з іншими міжнародними органами в цій галузі. Комісія вправі створювати власні допоміжні органи. Важливим повноваженням Ради з прав людини є розгляд заяв і повідомлень про порушення прав людини. З 1967 р. відповідно до рішення ЕКОСОП Комісія одержала право вивчати інформацію про грубі та масові порушення прав людини у всіх країнах, незалежно від того, чи є вони учасниками міжнародних договорів про права людини. На підставі таких досліджень Комісія вправі подавати до ЕКОСОП доповіді та пропонувати рекомендації щодо усунення порушень прав людини. У 1970 р. ЕКОСОП в резолюції 1503 затвердила процедуру розгляду Комісією із прав людини повідомлень про масові порушення прав людини. Комісія не розглядає повідомлення, якщо

⁶ Її було засновано на підставі рішення ЕКОСОП у 1946 р. Комісія складалася із представників 53 держав — членів ЕКОСОП, обраних на три роки. За час існування Комісія з прав людини зробила значний внесок у розуміння прав людини та в розвиток міжнародного співробітництва в цій сфері.

скаржник не вичерпав національні засоби правового захисту. Ця процедура була інкорпорована у систему Ради з прав людини.

Знайти інформацію щодо повноважень Ради з прав людини. З'ясувати її повноваження і специфіку роботи.

<https://www.ohchr.org/RU/HRBodies/HRC/Pages/Home.aspx> ☺

<https://www.ohchr.org/RU/HRBodies/HRC/ComplaintProcedure/Pages/FAQ.aspx> ☺

Проаналізувати процедуру 1503

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_287

<https://lawbook.online/pravovoe-regulirovanie-mejdunarodnoe/322-protsedura-1503-3221-obschaya-15338.html>

<https://www.ohchr.org/RU/HRBodies/HRC/ComplaintProcedure/Pages/FAQ.aspx>

Комітет з прав людини створено у 1977 р. відповідно до ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. До складу Комітету входять 18 експертів, яких обирають із числа громадян держав — учасниць Пакту. Комітет розглядає доповіді держав — учасниць Пакту про заходи щодо захисту проголошених в ньому прав (ст. 40). У разі, якщо держава-учасниця зробить заяву згідно зі ст. 41 Пакту, Комітет може

одержувати та розглядати в порядку, встановленому в цій статті, повідомлення від інших таких держав про невиконання нею своїх зобов'язань за Пактом.

Згідно із Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права Комітет із прав людини наділений повноваженням розглядати скарги від окремих осіб або груп осіб про порушення прав, зазначених у цьому Пакті, якщо такі порушення відбулися під юрисдикцією держав, що ратифікували Факультативний протокол. Протокол встановлює процедуру розгляду таких скарг. Комітет не розглядає повідомлення, якщо скаржник не вичерпав національні засоби правового захисту, якщо скарга стосується порушення права, яке не закріплене в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, або якщо це саме питання розглядається за іншою міжнародною процедурою. Розгляд скарг відбувається на закритих засіданнях, але рішення Комітету є відкритими та підлягають опублікуванню. Рішення Комітету є рекомендаціями¹.

Ні Пакт, ні Факультативний протокол не передбачають права Комітету глумачити права, проголошені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Але за роки існування Комітету у зв'язку з розглядом повідомлень про порушення прав людини склалася так звана юриспруденція Комітету, яка є значним внеском у правове розуміння прав людини і основних свобод. Наприклад, для розуміння принципу рівності прав усіх незалежно від статі (ч. 1 ст. 2 Пакту) мають значення справи: *Mauritanian Women case*; *Ato del Avellanal v. Peru*; *Pauger v. Austria*; *Vos v. the Netherlands*.

Регіональні міжнародні механізми захисту прав людини створюються на підставі міжнародних договорів окремих груп держав, як правило в межах географічних регіонів. На цей час регіональні механізми захисту прав людини створено в Європі (у рамках Ради Європи —

на підставі Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.; у рамках ЄС — на підставі установчих договорів ЕС; у рамках ОБСЄ — згідно з Гельсінським Актом 1975 р.); в Америці — згідно з американською Конвенцією про права людини 1978 р.; в Африці — згідно з африканською Хартією прав людини 1981 р. Після розпаду СРСР у рамках СНД також було зроблено спробу створити міжнародну систему захисту прав людини на підставі Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права й основні свободи людини 1993 р.¹. Регіональні органи з прав людини поширюють свою компетенцію на держав — учасниць відповідного регіонального міжнародного договору про права людини. Іменування таких органів «регіональними» до певної міри умовне, оскільки захист не лише відбувається в межах територій таких держав, а поширюється також на осіб, що знаходяться під їхньою юрисдикцією.

Серед регіональних міжнародних органів із прав людини є судові органи (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини), квазісудові органи (Комітет незалежних експертів, утворений згідно з Європейською соціальною хартією), конвенційні органи (Європейський комітет із питань запобігання тортурам і такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, утворений згідно з Європейською конвенцією про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню).

Особливу увагу звернемо, звичайно, на *Європейський суд з прав людини*. Правовою основою діяльності Європейського суду з прав людини є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. Регламент Європейського суду з прав людини, Регламент ЄСПЛ (у редакції від 14 листопада 2016 р.), тематичні Резолюції Комітету Міністрів РЄ, окремі положення Статуту РЄ, акти «м'якого міжнародного права» (рекомендації, висновки тощо) допоміжних консультативних органів РЄ.

Україна є учасницею Конвенції з 1997 року. 31 жовтня 1995 р. Україна приєдналася до Статуту Ради Європи. 9 листопада 1995 р. Генеральному секретарю РЄ була передана відповідна ратифікаційна грамота. У той же день Україна підписала ЄКПЛ. 17 липня 1997 р. Україною були ратифіковані ЄКПЛ та Протоколи Перший, № 2, 4, 7 і 11. Україна також ратифікувала Протоколи № 6, 12, 13, 14, 15 і 16. Україна ратифікувала Протокол № 16 (що дало можливість набути ним чинності : вимагалось ратифікувати цей документ 5 державами). Протокол № 15 і тільки відкритий для підписання та подальшої ратифікації членами Ради Європи і відповідно ще не набув юридичної сили (для цього протркнуто є вимога ратифікації усіма, тобто 47 державами-сторонами Конвенції).

У Законі про ратифікацію ЄКПЛ Україна проголосила, що «повністю визнає на своїй території дію <...> статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції». Стаття 46 ЄКПЛ передбачає, що «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами». Отже, всі особи, що перебувають під юрисдикцією України, мають право на звернення до ЄСПЛ у зв'язку з порушеннями Україною їх прав і свобод, що гарантовані Конвенцією і протоколами до неї.

Імплементация ЄКПЛ у національний правопорядок України забезпечена двома законодавчими процедурами: а) загальною, яка стосується виконання всіх міжнародно-правових зобов'язань України, закріплених у будь-яких міжнародних договорах, в яких вона є учасником, і б) спеціальною, тобто такою, яка стосується імплементации саме ЄКПЛ.

Відповідно до ст. 9 Конституції України ЄКПЛ, як і будь-який інший чинний міжнародний договір, щодо якого надана згода на обов'язковість Верховною Радою, є частиною національного законодавства України.

Відповідно до п. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» 29 червня 2004 р. № 1906-IV ([URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15)), ЄКПЛ є не тільки частиною українського законодавства, а й «застосовується у порядку, передбаченому для норм національного законодавства». Пункт 2 цієї ж статті забезпечує пріоритет ЄКПЛ стосовно «відповідних актів законодавства України», якщо вони їй суперечать.

Спеціальна процедура імплементації головним чином забезпечена дією Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. [URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15).

Повноваження ЄСПЛ включають у себе судові та консультативні, що є типовим для всіх міжнародних судів у сфері захисту прав людини. У загальному вигляді юрисдикція ЄСПЛ визначена у **ст. 32 Конвенції**:

а) всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, що подані в межах процедури розгляду міждержавних справ (тобто на підставі ст. 33 Конвенції, що передбачає право держави передати на розгляд Суду питання щодо порушення прав людини, яке є наслідком дій іншої держави-учасниці);

б) всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї на підставі ст. 34 Конвенції, що передбачає право подачі індивідуальної заяви фізичною особою, групою осіб та недержавними організаціями у випадку порушення їх прав державою-учасницею;

в) надання роз'яснень на підставі запиту КМ РС щодо рішень Суду у випадку виникнення при їх виконанні проблем, що потребують тлумачень Суду (відповідно до п. 3 ст. 46 Конвенції);

г) розгляд на підставі пп. 4 та 5 ст. 46 Конвенції звернень КМ РЄ про невиконання державою остаточного рішення у справі, де вона є стороною, та встановлення факту порушення (ця процедура є нова-цією конвенційної системи і поки що відповідна практика відсутня); д) підготовка консультативних висновків на запити КМ РЄ, що стосуються правових питань тлумачення та застосування Конвенції на підставі ст. 47 Конвенції (оскільки предмет таких запитів не може стосуватися змісту та обсягу прав, що захищаються Конвенцією, відповідна практика відсутня).

У межах реформи конвенційної системи передбачені суттєві доповнення повноважень ЄСПЛ. Протокол № 16 до Конвенції запровадив принципово нову процедуру *«преюдиційного тлумачення»*. Відповідно до ст. 1 Протоколу № 16 національні суди стосовно справ, що перебувають на їх розгляді, можуть подавати запити (та відповідну фактичну інформацію) до ЄСПЛ для отримання консультативних висновків щодо тлумачення та застосування Конвенції. Результатом запровадження такої процедури має стати поступове зростання ролі національного рівня застосування конвенційних стандартів захисту прав людини, а також *«розвантаження»* ЄСПЛ.

Порядок розгляду заяв різний.

У разі звернення до Суду із заявою держави — члена Ради Європи (таке звернення може бути зроблене з метою захисту прав людини в іншій державі-учасниці)² Суд розглядає цю заяву, досліджує представлені факти, а в разі необхідності може провести розслідування. Держава, щодо якої було подано заяву, повинна створити всі необхідні умови для встановлення викладених у ній фактів.

Процедура розгляду Європейським судом з прав людини заяв окремих осіб, груп і неурядових організацій більш складна.

По-перше, мають бути дотримані умови, що стосуються суб'єкта подачі заяви. Якщо це *особа*, то мають бути дотримані вимоги, встановлені ст. 1 Конвенції. Особою вважається як індивід, так і юридична особа. Якщо це *група осіб*, то справа має стосуватися ідентичного порушення прав усіх осіб, що складають групу. Групою можуть бути визнані, наприклад, подружжя, члени організації. Якщо це *неурядова організація*, то для її звернення до Європейського суду в порядку ст. 34 Конвенції мають бути дотримані умови, що належать до критеріїв «асоціацій» (ст. 11 Європейської Конвенції про захист прав людини).

По-друге, для звернення до Європейського суду з прав людини необхідно, щоб заявник вичерпав усі внутрішньодержавні способи правового захисту свого права. Практика Суду говорить про те, що в якості засобів правового захисту розглядаються лише засоби судового захисту, а також про те, що заявник повинен вичерпати не тільки всі *доступні* йому в державі засоби *судового* захисту, а й повноцінно використовувати існуюче законодавство. Заявник може звернутися до Європейського суду з прав людини, не використовуючи всіх внутрішньодержавних засобів правового захисту, в тому разі, коли вони безсумнівно неефективні. Звернення до органів несудового захисту (Уповноваженого із прав людини, прокурора, органів виконавчої влади, Президента держави тощо) не розглядаються Судом як звернення до правових засобів захисту.

По-третє, заява може бути прийнята, якщо з дня ухвалення останнього рішення у цій справі внутрішньодержавними судовими органами минуло не більше шести місяців.

По-четверте, Європейський суд не розглядає: анонімні заяви (ст. 35), але заявник може просити не вказувати його ім'я в разі офіційного опублікування результатів розгляду скарги⁷; заяви, які одного разу вже були розглянуті Європейським судом з прав людини (ст. 35); заяви, що є предметом розгляду в іншому міжнародному органі із захисту прав людини (ст. 35); заяви, несумісні з положеннями Конвенції, явно необґрунтовані або такі, що містять ознаки зловживання правом звернення до Суду (п. 3 ст. 35). Поняття «зловживання правом» ЄСПЛ тлумачить традиційно: як використання права на подання заяви для цілей інших, ніж це передбачено Конвенцією. Найбільш поширеними випадками визнання ЄСПЛ наявності «зловживання правом на подання заяви» були: «подання інформації для введення в оману»; «вживання образливих, провокативних формулювань»; «порушення вимоги конфіденційності під час процедури дружнього врегулювання»; «заява сутяжницької спрямованості та позбавлена реального змісту».

Є чотири найбільш поширені підстави визнання заяви необґрунтованою: а) «заяви четвертої інстанції», які базуються на помилковому уявленні заявника про можливість перегляду ЄСПЛ рішень національного суду; б) заява не містить «очевидного чи явного підтвердження наявності порушення»; в) у випадку стверджуваного порушення права, що допускає обмеження (не є абсолютним), – заява буде визнана неприйнятною за умови дотримання національним судом принципу пропорційності між метою обмеження права (втручання) і використаним засобом (за змістом такі рішення (ухвали) майже не відрізняються від рішень по суті); г) відсутність належної доказової бази чи пояснення змісту

⁷ У таких випадках ім'я заявника замінюють літерою, і назва справи виглядає так: B. v France; E. v Norway; H. v Belgium.

порушення (наприклад, заявник лише на-зиває порушене право; див. рішення у справі «Трофімчук проти України» (Trofimchuk v. Ukraine) від 31 травня 2005 р.); «заплутані чи надумані заяви, що суперечать здоровому глузду».

Протокол № 14 до Конвенції також встановлює такий критерій прийнятності заяви як наявність «суттєвої шкоди, якої зазнав заявник» (підп. «б» п. 3 ст. 35 Конвенції) (застосовується з 2010 р. і базується на принципі «de minimis non curat praetor» (переклад з лат. – суд не повинен займатись дрібницями). Хоча ЄСПЛ досить часто дає вартісну (грошову) оцінку шкоди, критерій її «суттєвості» є *відносним* і визначається конкретними обставинами справи. Водночас застосовується застереження: якщо цього вимагає принцип поваги до прав людини, то критерій «суттєвої шкоди» не повинен застосовуватись.

Неприйнятними є заяви, за якими Європейський суд з прав людини некомпетентний приймати рішення, наприклад не пов'язані з порушенням прав, проголошених у Європейській конвенції з прав людини.

Роль неурядових організацій у міжнародному захисті прав людини. За останні десятиліття істотно зросла роль міжнародних неурядових організацій у захисті прав людини. Серед найбільш впливових організацій можна назвати Міжнародний Гельсінський Комітет, Міжнародну Амністію, Лікарів за мир та ін. Серед основних напрямів їхньої діяльності: моніторинг стану прав людини в окремих державах; моніторинг законодавства про права людини в окремих державах; складання доповідей про стан справ у галузі захисту прав людини; оприлюднення таких доповідей для ознайомлення громадськості та надання їх міжнародним міжурядовим органам із прав людини; участь у розробці міжнародних договорів із прав людини, а також інша діяльність.

Про роль неурядових організацій додатково дивіться презентацію на АСУ та у Google Classroom.